

Némely uráli mássalhangzókról

HONTI László

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

0. Bevezetés

E tanulmányban olyan kérdésekről értekezem összefoglaló jelleggel, amelyekkel másutt már foglalkoztam, de érdemesnek látom új szempontokkal kiegészítve, csokorba fűzve közzétenni hangtörténeti felismeréseimet. Ennek oka, hogy a Róna-Tas – Berta könyvében (RTA 2011a, RTA 2011b) közöltek arra indítottak, hogy az ottani állásfoglalások etimológiai és hangtörténeti vélekedéseit szükség esetén kommentáljam, amit legutóbbi könyvemben (Honti 2017) meg is tettem, de a könyv tematikája miatt nem térhettem ki minden fontos részletre, és azóta újabb kérdésekre is találtam választ.

E tanulmányban a következő mássalhangzók kerülnek terítékre: δ , δ' , ϑ , ϑ' , λ , λ' , s , \check{s} (t , j , h). Mivel az általam feldolgozott tanulmányok és a témával kapcsolatos saját írásaim több, olykor nehezen hozzáférhető fórumokon jelentek meg, szokásomhoz híven bőséges idézetekkel kívánom megkönnyíteni esetleges olvasóim dolgát. Egyúttal arra is törekszem, hogy utaljak az itt előadottak előzményeire. Ezért és amiatt, hogy némely könyvtárakban viszonylag hiányos a szakirodalom állománya, azt is közlöm, ha egy-egy tanulmány esetleg két helyen is megjelent.

Az λ , az λ' és a ϑ a kulcsfigurái ezen dolgozatomnak, amelyek közül az első kettő az osztják szurguti és kazimi nyelvjárásában fonémák. Elsőként Castrén szurguti grammatikájában találunk az λ -lel kapcsolatos közlést, de palatalizált párjáról nem szólt: „Die Consonanten $\var�$ und $\var�$ bezeichnen zwei aspirirte Laute, von denen der eine wie *tl* oder *thl*, der andere wie *dl* oder *dhl* ausgesprochen wird, z. B. *âđan* oder *âdlan* (*âdhlan*) Morgen, *kař* oder *katl* (*kathl*) Tag”¹ (Castrén 1858/1969: 6). Az északi nyelvjárás területén anyagot

¹ Vö. Trj *âłłəŋ* 'Morgen', *kăłł* 'Tag' (DEWOS 83, 571).

gyűjtött Ahlqvist munkáiban is feltűnik ez a hang *l* betűvel jelölve, de palatalizált párjára nem bukkantam az ő leírásaiban sem.² Ahlqvist a Bol'soj Atlym és Obdorszk közti területen dolgozott nyelvmestereivel, egyebek közt berjovóiakkal is (Ahlqvist 1880: V); ezek közt valószínűleg kazimiak is voltak, az *l* betűs adatok nyilván tőlük származnak. Ahlqvist írásaiban nem találtam ennek a hangnak fonetikai ismertetését, talán nem is foglalkozott ezzel, miként vogul gyűjtése esetében sem ismertette az általa alkalmazott betűjelek fonetikai értékét (erről ld. Yrjö Wichmann, in: Ahlqvist 1894: XI). Az *λ* és az *λ'* hangok jelölésére Karjalainen vezette be a lambda (*λ*) csonkított változatát: *λ*, *λ'* (vö. Karjalainen 1905: XII, XIV, KT XXVII–XXVIII). Ezt a jelölésmódot a szakemberek legnagyobb része elfogadta és alkalmazza, de Verte ezek helyett másokat vezetett be, a legfőbb változatokat így jelölte: *λ* = *ϕ* (Verte 1979), *L* (Verte 1985, 1990), *l* (Verte 1986), *λ'* = *λ̂* (Verte 1979), *L* (Verte 1985, 1990), *l'* (Verte 1986);³ sajnálatos ez a különutas megoldás, mert az ilyen eljárás rejtvényfejtésre kényszeríti az olvasót.

A következőkben azon érveimet sorolom föl, amelyek az alapnyelvi *δ* és *δ'* törlése és az alapnyelvi *ð* és *ð'* felvétele mellett szólnak. Mondandómat a következő problémák tárgyalása során adom elő:

1. Az állítólagos U/FU alapnyelvi **δ* és **δ'*.
2. Az U/FU alapnyelvi **ð* és **ð'*.
3. Az U/FU alapnyelvi **s* és **š* ugor folytatói.

1. Az állítólagos U/FU alapnyelvi **δ* és **δ'*

A 0. pontban felsorolt mássalhangzókba akkor botlottam bele, amikor kísérletet tettem arra, hogy a számomra fölöttébb problematikusnak tűnő alapnyelvi **δ* és **δ'* rekonstrukciók fonológiai státuszával foglalkozzam. Ennek lényege, hogy vannak az uráli nyelvek bizonyosan ősi szókészletében olyan, **δ* és **δ'* mássalhangzókat tartalmazó rekonstrukciók, amelyek nagyon tarka mássalhangzó-megfelelést mutatnak. Ilyenek pl. a következők (egyszerűsített közlésmódban): ma. *velō* 'Mark' ~ osztj. *weləm* ~ zürj. *vem* ~ lapp *âđâ* ~ finn *ydin*, ma. *hagy* 'lassen' ~ osztj. *kāj-* ~ zürj. *kol'-* ~ lapp *guođde-* ~ finn *katoa-*. Ismereteim szerint elsőként Genetz próbálkozott az ilyen szavak szóbelseji (és ma már persze gyakran tövégi) mássalhangzóinak alapnyelvi előzménye meghatározásával, és ő *đ* (= *δ*)-féle hangot tett föl, ezt pedig ekképpen

² Vö. *lak* 'Ring, Kreis', *lou* 'Pferd', *laklem* 'spucken' (Ahlqvist 1880: 92, 99) ~ Kaz *lak*, 'Ring', *λow* 'Pferd', *λak-* 'schiessen' (DEWOS 822, 730, 864).

³ Vertének az osztják *λ* és *λ'* leírását részletesen idéztem egy korábbi tanulmányomban (Honti 2016: 49–50).

indokolta meg: „... on oletettava suom.-ugrilaiselle alkukielelle omituinen, suomen *d:n* sekä *l:n* ja *r:n* kaltainen soinnillinen konsonantti... puheena oleva äänne ei ollut varsinainen dentaali, vaan alveolaarinen, joko spirantti niinkuin suomen länsimurteissa tänäkin päivänä, tai mahdollisesti bilateraalinen eksplósíva, sentapainen kuin ostjakin Surgutin murteen *ḍ*, pohjoismurt. *ʔ*” (Genetz 1896: 11). Setälä is foglalkozott ezzel a kérdéssel, de ő annak is tulajdonított jelentőséget, hogy egyes nyelvek alapján e spiránsnak volt palatalizált párja, tehát **ḍ* (Setälä 1896: 418–419).

A Genetzről és Setälätől származó magyarázat mélyen beleivódott az uralisztikába, évtizedeken át **ḍ* és **ḍ'* rekonstrukciókkal számoltak a szakemberek. Elsőként Steinitz (1952: 37, 1980: 139) fejezte ki kétségét, és ezt követően születtek ellenvélemények (vö. Honti 1983: 118, 1992, 2012: 44–46, 2013a: 8–13). Legutóbb Korhonen érvelt amellett, hogy mégsem kell ezeket törölni az alapnyelvi rekonstrukciók közül: „Andererseits kann man z. B. dem uralischen oder finnisch-ugrischen Phonemsystem nicht solche Phoneme wie *ü*, *i*, *ḍ*, *ḍ'* nur deshalb absprechen, weil sie stark merkmalshaft und sekundär sind” (Korhonen 1990: 170–171). Korábban Merlingen is nyilatkozott erről a kérdéssel, őszintén az archaikus, régies nyelvek többféle laterális fonémával is rendelkezettek, és az alapnyelvek több tízezer évvel ezelőtt régiesebbek („altertümlicher”) voltak mai képviselőiknél (Merlingen 1984: 332–333, még vö. Korhonen 1990: 170–171). Felfogását aktualizálta az uráli nyelvekre is így: „Auch dort [im Uralischen, H. L.] treten in einzelnen Sprachen und in bestimmten Fällen Laterale (*l*, *ʔ* [= *ʌ*, H. L.]) auf, wo sonst *s*, *š*, *t*, *j* (usw.) stehen. Auch dort haben die Väter dieser Wissenschaft aus dem Vorrat der ihnen bekannten Laute geschöpft und aus den Entsprechungen Sibilanten und (im Inlaut) *ḍ*-Laute rekonstruiert (immerhin waren die Entsprechungen deutlich genug, um nicht – wie in der Indogermanistik – beiseitegeschoben werden können” (Merlingen 1984: 334). Ezekkel a kijelentésekkel nehéz mit kezdenem, legfeljebb annyit fűzhetek hozzájuk, hogy a mindössze néhány ezer évvel ezelőtti nyelvek nyilván ugyanúgy funkcionáltak, mint a maiak, tehát aligha lehettek ellentétesek a maiak általános elveivel, törvényszerűségeivel. Ráadásul Merlingen meglehetősen pontatlanul nyilatkozott a „mi” nyelveinkről, táblázatában (Merlingen 1984: 334) pedig hibák vannak.

A Korhonen nézetét tartalmazó tanulmány után megjelent írásaimban éppen ezt a felfogást igyekeztem a nyelvi adatok elemzésével megcáfolni (talán sikerült is; ld. a fenti irodalmi utalásokat). Ha lett volna **ḍ* és **ḍ'* az alapnyelvben, ellentmondana annak a fonológiai elvnek, hogy a valamilyen szempontból jelölt (merkmalshaft, marked) fonéma jelenléte feltételezi a megfelelő jelöletlen (merkmallos, unmarked) meglétét, vagyis ha a **ḍ* és **ḍ'* fonémák

léteznek egy idiómában, akkor * ϑ és * ϑ' fonémáknak is kell lenniük. A „2. Az U/FU alapnyelvi * ϑ és * ϑ' ” című pontban (és már jó ideje) javasolom ezeket felvenni az alapnyelvi fonémakészletbe.

Vajon a * ϑ nem igazolható-e mégis a sokak által az alapnyelvre rekonstruált * δ és * δ' egykori meglétét, hiszen így legalább a * δ esetében számolhatnánk azzal, hogy mégis megvolt a $\vartheta \leftrightarrow \delta$ „zöngés–zöngétlen” oppozíciónak a zöngétlen alaptagja, a ϑ ? Úgy hiszem, ez ellen két érvet hozhatok fel, az első elég gyenge, de a második komoly megfontolást érdemel:

1. Ha volt is * $\vartheta \leftrightarrow \delta$ oppozíció, nem tudok olyan szócsaládról, amelyben * ϑ -t rekonstruálhatnánk, azaz hogy lett volna * $\vartheta' \leftrightarrow \delta'$ oppozíció is. Persze lehetett, de mivel erősen jelölt fonéma lett volna, még ritkább lett volna, mint a * ϑ ; a bizonyítóanyag hiánya természetesen nem jelenti automatikusan hajdani létezésének lehetetlenségét.

2. Ennél nyomósabb érv az, hogy az eddig föltett zöngés * δ és * δ' elemnek a rokon nyelvek egy részében – a várakozásnak ellent nem mondó l mellett – zöngétlen t a képviselője (vö. Honti 1992: 209). Ezek helyett egy korábbi írásomban a * λ -t és a * λ' -t javasoltam rekonstruálni, noha ezek sem mutathatók ki egyetlen rokon nyelvből sem az illető alapnyelvi szavak folytatóiban, fonetikailag és fonológiai ellentmondásmentesen illeszkednek a rendszerbe (Honti 1992). Sőt, Bakró-Nagy vizsgálatai szerint az ilyen fonémákat ismerő osztják nyelvjárások szótagszerkezetei igazolják az * λ és az * λ' valószínű voltát, és ő is a * δ és a * δ' valószínűtlensége mellett foglalt állást (Bakró-Nagy 2001: 21–22). További előnye e rekonstrukciónak, hogy érthetővé teszi a t zárhangfolytatót éppen úgy, mint az l likvidát.

Esetleg felmerülhet a kérdés, vajon a * δ -ként és * δ' -ként (= * λ , * λ') rekonstruált elemek helyén nem számolhatnánk-e ugyancsak * ϑ -val és * ϑ' -val? A válasz egyértelmű nem, hiszen a * δ (= * λ) mássalhangzónak és az általam posztulált * ϑ -nak az uráli nyelvek túlnyomó többségében különböző folytatóik vannak. (Minderről ld. Honti 2016: 51.)

2. Az U/FU alapnyelvi * ϑ és * ϑ'

Már kezdő kutatóként nagyon gondolkodóba ejtett Mikola Tibor egy előadása, amely nem sokkal később meg is jelent (Mikola 1976). Mondandójának elvi alapját így fogalmazta meg: ha két rokon nyelvben olyan lexémák találhatóak, amelyek szemantikailag jól illenek egymáshoz, de nem mutatnak szabályos hangmegfelelést, vajon nem tartozhatnak-e mégis egy családba. „Ahol egy látszólag áthidalhatatlan hangtani szakadékot látunk, de ahol minden egyéb körülmény az egyeztetés mellett szól, ott legalább meg kell kísérelni hidakat

építeni” (Mikola 1976: 211). Ebben Kiparsky egy megjegyzése inspirálta: „ich bleibe dabei, daß bei scheinbar unüberbrückbaren semantischen Klüften zunächst einmal versucht werden soll, Brücken zu schlagen” (Kiparsky 1966: 75). Mikola a következő szavakat kívánta három etimológiai együttesbe vonni: (1) ma. *toll* stb. ~ finn *sulka* stb., (2) ma. *él*, finn *elä-* ~ mord. *éa-’él’* stb., (3) ma. *száj*, finn *suu* ~ osztj. V *lul*, Vj *jul*, Trj $\lambda\lambda$ ’száj’ (i. h.). Mikola azonban nem tett hangtani, hangtörténeti javaslatokat e szavak összetartozásának igazolására. A ma. *toll* stb. és a finn *sulka* viszonyáról alább szólok, a ma. *él*, finn *elä-* ~ mord. *éa-* összekapcsolásának nem látom akadályát (ld. Honti 2016: 53–54) Keresztes (1987: 181–182, még vö. Rédei 1980: 260) meggyőző érvelése alapján, míg a ma. *száj* és finn *suu* ~ szónak nem lehet etimológiai megfelelője az osztj. V *lul*, Vj *jul*, Trj $\lambda\lambda$ ’száj’, ez ugyanis teljes bizonyossággal a finn *huuli* ’ajak’ finnségi és lapp megfelelőinek kifogástalan testvére (Rédei 1988a, 1991a: 93–95, UEW 1: 903). Nyelvcsaládunk legfrissebb etimológiai szótárainak egyike meg sem említi a finn *elä-* rokonaként a mordvin *éa-* igét (ld. *elää*, SSA 1: 103b–104a), a finn *huuli* megfelelői közt az osztj. *lul* csak kérdőjellel található meg (SSA 1: 195a).

Mikola nyomán kezdtem töprengeni a ma. *toll* és a finn *sulka* viszonyán, valamint az azonos megfelelést mutató ma. *tó* és a finn *suo* ’mocsár’ etimológiai kapcsolatán. Most röviden ismertetem ezek tudománytörténeti megítélését. A *tó* és a *suo* összetartozását a 19. század végéig fogadták el, később azonban a nyilván felismert hangtani nehézség miatt elutasították, majd Janhunen (1981: 257) esetleg szabálytalan hangképviselésüként sorolta be a finn szót a *tó* rokonságába, Sammallahtinál (1988: 540b) pedig nem is szerepel a *suo*. Sammallahti (1988: 540b) kérdőjellel vonja a *sulka* szót a *toll* rokonságába, Janhunen (1981: 241) pedig – ha jól értem – elfogadja a *sulka* és a *toll* összetartozását, de azt abszurdumnak tekintem, hogy a finn *tuuli* ’szél’ szót is esetleg idevonhatónak véli. A legújabb finn etimológiai szótár Sammallahti nézetét képviseli a *sulka* esetében (SSA 3: 211b), a *suo* szócikkében pedig Janhunen nézetét vallja (SSA 3: 213–214).

Az idézett két magyar–finn szópár szókezdő mássalhangzójának alapnyelvi előzményében nem számolhatunk olyan szókezdő mássalhangzóval, amelyből hagyományos hangtörténeti ismereteink birtokában magyarázható lenne a magyar *t* (< **t*) és a finn(ségi) *s* (< U/FU **s*, **ś*). Olyan alapnyelvi mássalhangzót kell posztulálni, amely fonetikailag igazolhatja e szavak összetartozását, még ha nem is maradt meg a mai nyelvekig ama mássalhangzó. Az pedig csak a **θ* lehet, hiszen mind a *θ* > *s*, mind a *θ* > *t* bőven van adatolva a világ nyelveiben, fonetikailag természetes változásról van szó. Ennek értelmében tehát a ma. *tó* ~ finn *suo* < U **θowɜ* ’See, Teich’ (vö. **towɜ*, UEW 1:

533), a ma. *toll* ~ finn *sulka* < U **ṭulka* 'Feder, Flügel' (vö. **tulka*, UEW 1: 535) egyértelműen testvérszónak tekintendő. Ezzel a kérdéssel többször is foglalkoztam, mivel itt csak a legfontosabb részletekre tértem ki, megemlíttem, hol található ezzel kapcsolatos más észrevételeim: Honti 2001, 2004, 2012: 52–57, 2013a: 18–23, 2013b, 2016: 52–57, 2017: 98.

Ennek kapcsán kell megjegyezni, hogy az új, hang- és jelentéstani szempontból igazolt etimológiai magyarázatok olykor nehezen kerülnek be a tudományos vérkeringésbe (mint pl. az ezen pontban tárgyaltak), máskor pedig a képtelenségek találnak könnyedén utat (pl. (angol *whale* ~ német *Walfisch* < IE **hwala* 'Walfisch' < U **kala* > finn *kala* ~ ma. *hal*, ld. Honti 2015: 487–488; finn *löytä*- 'talál' < ősgermán **χleutan*, ld. Honti 2017: 124–126).

Végezetül azt kell megjegyezni, hogy a nyelvcsalád ősi szókincséből megmaradt anyagból – egyelőre – csak két lexéma utal **ṭ*-ra, és csak szókezdő helyzetben, olyan szó pedig nincsen, amely **ṭ*-ra engedne következtetni.

3. Az U/FU alapnyelvi *s és *š ugor folytatói

Anderson 1893-ban megjelent könyvében részletesen foglalkozott nyelvcsaládunk dentális spiránsaival, és ezek kérdésében lényegesen más következtetésekre jutott, mint előtte Budenz, ami kettejük közti írásbeli nézeteltérésbe torkollott. A vitát az robbantotta ki, hogy Budenz pl. a magyar *θ* ~ obi-ugor *t*, finn *h* hangmegfelelést eredeti dentális zárhanggal (*t*-vel vagy *d*-vel) vélte értelmezhetőnek (pl. ma. *egér* ~ osztj. *tengere* ~ finn *hiire*, ma. *öv* ~ vog., osztj. *täu*, *teu* ~ finn *häne* (sic!) 'ő'; MUSz 767, 845; Budenz 1879: 312–313), míg „Anderson... a vogul–osztjáknak a korántsem természetes *s* : *t* (spirans : explosiva)-féle hangváltozást tulajdonítja, azt vélvén, hogy a finnben egy olyan kezdő *s*-ből, amely előbb *t* volt, alig vált volna *h* (szerinte tehát pl. a vog. osztj. *tengere* 'egér' csak az eredetibb *sengere*-ből lett, a melyből egyszersmind a f. *hiire* indult ki” (Budenz 1879: 312–313); megjegyzendő persze, hogy Budenznek a cáfolatul előadott érvelése téves. Ez reflexió volt Andersonnak a következő kijelentésére: „einem *s* der übrigen finnischen sprachen steht im ostjakisch–vogulischen sehr häufig *t*, resp. *thl*⁴ oder *l* gegenüber, während im magyarischen der anlautende consonant in solchen fällen meistens geschwunden ist, vgl. z. b... ostj. *teñer*, vog. *täñer*, magy. *egér* maus” (Anderson 1879: 30–31, ** jegyzet).

⁴ Λ.

Az tehát mindenképpen Anderson felismerése, hogy az általa is idézett ősi szavakban szókezdő spiráns (szibiláns) (*s, *š) volt, de annak nem találtam nyomát a témát tárgyaló könyveinek egyikében (Anderson 1879, 1893) sem, miként képzelte el ezen mássalhangzóknak az ugor nyelvekben bekövetkezett változásait. Ez a rejtély sokáig megoldatlan maradt, vö. „A finnugor alapnyelvben megvolt jésített *š az ugor alapnyelvben elveszítette jésítettségét, egyszerű alveoláris hanggá vált, míg a finnugor alapnyelvből örökölt jésítetlen *s valamilyen pontosan meg nem állapítható új hanggá fejlődött, olyanra, amelyből utóbb a vogulban *t*, az osztjákban nyelvjárásonként változó *l*, *ʌ*, *t*, *ʃ* lett, a magyarban pedig elveszett” (Zsirai 1937: 146, 1994: 148). A megnyugtató megoldást Steinitznek köszönhetjük: „In den ugr. Sprachen ist *š und *s zusammengefallen in einem im Urugr. wohl *ʃ*-artigen Laut... Für das Urugr. sind also anzunehmen: *č č ʃ* (< *š, *s) *s* (< *š)” (Steinitz 1952: 28, 1980: 130), „*š und *s > urugr. *ʃ. Im Ostj. erscheint mundartlich (Lokr.) *ʃ*, häufiger jedoch spirantisches *ʌ*, das in den Randdialekten > *l* (Erweiterung der Enge), in den mittleren Dialekten > *t* (Schliessung der Enge: wog.-südostj. Isoglosse *t*). In allen diesen Dialekten ist fuigr. *š und *s – mit *l* zusammengefallen. Eine Sonderstellung nehmen die östlichen Vj. VK ein, in denen im Anlaut *š – *s > *j*, aber *l > *l* (inlaut., auslaut. aber *š – *s > *l*)” (Steinitz 1952: 29, 1980: 131).

Steinitz rendkívül fontos felismerése azonban tartalmaz egy kellemetlen hibát is, amelyet a DEWOS-ba is beépített, és ezáltal többeket akaratlanul megtévesztett (ld. Csepregi 2014: 26), ti. a Likriszovszkojében beszélt szurguti nyelvjárásváltozatban nem lehetett *ʃ* fonéma, Karjalainen nyelv mestere ugyanis beszédhibás volt, a többi szurguti nyelvjárásban meglévő *ʌ* helyett *ʃ*-t, az *ʌ* helyett pedig *ʃ*-t, *s*-t, *z*-t és *ž*-t ejtett (ld. KT XV, Honti 1981: 101), amit az magyaráz, hogy informánsa selypített, „seine Zunge lispelte”. Az *ʌ* helyetti likriszovszkojei *ʃ*-nak döntő szerepe lehetett abban, hogy Steinitz „U/FU *s × *š > *s > *ʃ” változással számolt. A két szibiláns egybeesése és annak változása teljesen természetes esemény ugyan, de az ugor alapnyelvi *ʃ-nak a likriszovszkojei nyelvjárásban való megőrződése csak látszat, a történeti valóság ettől gyökeresen különbözik (Honti 1981: 101).

Tudománytörténeti nyomozásom során az derült ki, hogy talán Papp István iktatta be a *h*-t a „korai Ug *s > kései Ug *ʃ > ősma. *h > ma. *∅*” változássorba: „Unkarissa suomalais-ugrilaisen *s:n* (taikka siitä syntyneen *ʃ:n*) oletetaan kadonneen (väliasteena ehkä *h*), joten äännekehityksen kulku olisi ollut *s* > (*ʃ*) *h* > *∅*” (Papp 1968: 88, részben hibásan közölve: Papp 2014: 75), FU „š > ʃ > h > *∅*” (Papp 1968: 89, 2014: 76).

Közismert tény az uralisztikában, hogy az ugor * ϑ fonémának a következő folytatói vannak a leánynyelvekben: osztják: V O l, Vj j, \emptyset -, Sur Kaz Δ , Irt Ni KO t; vogul: t; magyar: \emptyset .

Ezek a leggyakoribb megfelelések, de mindhárom nyelvben van néhány másféle folytató is. Most ezeket veszem sorra.

3.1. Tudtommal elsőként Anderson figyelt föl arra a ma. *aszik* ige osztják megfelelője kapcsán, hogy az osztjákban *s*- található, amikor a másik két ugor nyelv több egyéb szavának alapján más mássalhangzónak kellene szerepelnie: „Da die anlautsverhältnisse hier genau dieselben sind wie bei *arasz, tãras, sãres* spanne, vgl. n° 11,⁵ so könnten diese wörter als ein neues beispiel für die von uns vorausgesetzte metamorphose der dentalen spirans gelten, wenn nicht ein anderer umstand dagegen spräche. Im lappischen nämlich gibt es ein wort, das nach form und bedeutung ebenso gut zum magyarischen passt wie die ostj.-vogul., das aber mit einem vocal beginnt, vgl.:... Lapp. N. *ãstat* vertrocken...”⁶ (Anderson 1893: 161a).

Steinitz jött rá arra, minek köszönhető a szókezdő osztják *s* váratlan megjelenése: „In Fällen wie (fiogr. **sõk's-*, **sõÿ's-*) ostj. V. *sõÿas* usw. wog. S *tõks* usw., ung. *õsz*, wotj. *sizil, sízil*, tšer. KB *šəžə*, U M *šizə*, md E *sok's, sók's, sóks*, M *sok's, sóks*, fi. *syksy*, lp. N. *čãk'čã* liegt in mehreren Sprachen (ostj., tšer., lp., wotj. *š-*, md. *ś-*) Assimilation des anlautenden *s-* an das inlautende **ś-* vor (beachte die Parallelformen im Wotj. und Md.)” (Steinitz 1952: 28, 1964: 130). Tehát már Steinitz felfedezte az osztják jelenség okát, vagyis Vértes (1970: 319) és Honti (1983: 115–117) csak újra fölfedezte... A mordvinban és a votjákban azonban csak a szibilánsok közti alkalmi asszimilációról van szó, nem pedig egy mássalhangzónak meghatározott fonetikai feltételek közötti következetes metamorfózisáról, mint az osztjákban!

Az osztjákban az Ug * ϑ -t képviselő szavakban szókezdő helyzetben Δ helyett több alkalommal *s*- található (ld. alább a példákat; még vö. Collinder 1960: 96). Az ezt igazoló adatokat már évtizedekkel ezelőtt igyekeztem összeállítani (Honti 1972: 22), most pedig továbbiakkal egészítem ki a jegyzéket. „... az osztják külön életében $\vartheta > s$, ha a következő szótagban *s* (< finnugor *ś*) állt (Hartmut Katz erről ugyanígy vélekedik; szóbeli közlés” (Honti 1972: 24), ld. még Vértes (1970: 319). Íme az adattár:

⁵ Ld. Anderson 1893: 12ab.

⁶ E lapp ige idekapcsolása természetesen téves.

- osztj. V *sāwəs*, Trj *sāpəs*, Irt *supəs*, Kaz *sopəs*, O *sopəs* 'Netznadel' (DEWOS 1358) ~ vog. K *tōs* 'fatú hálókötéshez' (M-WWb 663a), TJ *tās*, KU *tō's*, P *təs* (~ *tōst* pl.) 'Netznadel' (K-WWb 946ab) < OUG **θāpəs*;
- osztj. V *sort*, DN *surt*, O *sorəs*, de: vog. AK *tōrəs*, Szo. *tōras* ~ ma. *arasz* < FU **sor3* ~ **sor3-š3* 'Spanne', „Auf Grund der Ableitung auf **š3* im Tscher., Ostj. O, Wog. und Ung. kann vorausgesetzt worden, daß das Grundwort **sor3-š3* früher auch in anderen Dialekten der osztj. Sprache vorhanden war, später aber durch V *sort* usw., das das Ableitungssuffix *t* enthält, verdrängt wurde" (UEW 1: 448);
- osztj. V *sos-*, DN *sās-*, Kaz. *sōs-*, O *sās-*, de: vog. TJ *tāš-*, AK P *tōš-*, Szo *tōs-* ~ ma. *aszik* < Ug **θas3-* 'dorren, trocknen' (UEW 2: 844);
- osztj. V *sōγəs*, Trj *sāγəs*, Irt Kaz O *sewəs* 'Hinterteil, Hintersteven des Bootes' (DEWOS 1324) ~ vog. TJ *tās: kāpt.* 'Hintersteven des Bootes', TJ *tās*, TČ *t^eās* 'Heck, hinterer Bootssteven' (K-WWb 946b) < OUG **θēγəs*;
- osztj. V *sōγəs*, DN *sēwəs*, Kaz *sūs*, O *sus*, de: vog. TJ *tüks*, AK *tāχs*, P *tāks*, Szo *taks* ~ ma. *ősz* < FU **sikše* (**sükše*) 'Herbst' (UEW 1: 443).

3.2. Néhány vogul szóban is *s-* jelentkezik, noha *t-* lenne várható. „... a vogul külön életében szókezdő helyzetben $\vartheta > s$, ha a szó magas hangrendű volt, és az első szótag határán *j* volt" (Honti 1972: 24). „A m. nyj. *ev*, *év* 'Eiter' (l. MSzFE) vogul megfelelőiben szókezdő *s-t* találunk: TJ *sāj*, AK *sāj*, P *sej*, Szo. *saj*, ugyanakkor az osztják megfelelőiben *t-*, *l-* stb. van. Az MSzFE szerint az *s m e g ő r z ő d é s e a j* palatalizáló hatásával magyarázható. Ha ez igaz, a m. *ujj* 'Ärmel' vogul megfelelőiben is *s-*nek kellene lennie, de mégis *t-t* találunk: TJ *tajət*, ÉV *tēt* (plur. *tajtət*), DV *tēt*, P *tajt*, Szo. *tājət* (< **sōja*, CompGr. 409). A m. *hét* 'sieben' vogul megfelelői szintén *s* kezdetűek: TJ *sāt*, AK *sāt*, P *sōt*, Szo. *sāt*, míg az osztjákban *t-*, *l-* stb. van (ld. MSzFE). Az MSzFE szerint: »Az ősvogulban az eredeti **s-* a rákövetkező palatális magánhangzó hatására jésült, majd a fgr. **š-* folytatóival együtt depalatalizálódott: **s- > *š- > *s-...«*. Ha ez igaz volna, azt várhatnánk, hogy hogy a m. *ősz* 'Herbst' vogul megfelelőiben is *s-t* találunk, ám ezek *t-*vel kezdődnek: TJ *tüks*, AK *tāχs*, P *tāks*, Szo. *taks*. Ebből máris kiviláglik, hogy az MSzFE magyarázata nem kielégítő, a két eset igazolására felhozott *é r - v e k* csak együtt igazak: szókezdő helyzetben a vogulban csak akkor áll *s* (~ osztj. *t-*, *l-* stb., m. \emptyset), ha a szó palatális hangrendű és az első szótag határán *j* van, vagy *j* enyészett el. A vog. *sāt* stb. szóban korábban *pt* mássalhangzókapcsolat volt, amelynek *p* eleme *j-n* keresztül tűnt el. A mássalhangzó előtti *p* egyéb esetekben is eltűnt: (MSzFE) m. *íz* 'Geschmack' ~ vog. TJ *āt*, AK P *āt*, Szo. *at*, de: osztj. V *ewəl*, DN *epət*, Kaz. *epəl*, O *epəl* (e szócsaládban ere-

detileg *ps* volt, amely az ugorban *pð*-vé vált), (FUV) fi. *hapsi* 'langes Haar' ~ vog. TJ *āt*, Szó. *āt*, de: osztj. V *awət*, DN *upət*, Kaz. *opət*, O *opət*" (Honti 1972: 23).

3.3. Az „U/FU *š és *s > Ug *s > Ug *ð > ma. *sz*” fejlemény létrejöttét Steinitz tévesen ítélte meg, öszerinte ugyanis: „*š und *s > urugr. *ð > ung. 1. Ø im Anlaut und nach Konsonanten; 2. *s* intervokalisch” (Steinitz 1952: 30, 1980: 132). A 2. fejlemény lenne érdekes témám szempontjából, de Steinitz ennél többet nem szól róla, a hozzátartozó jegyzet semmit sem tartalmaz erről, pedig igen szívesen látnék példát is, de nyilván a *fészék*-re gondolt, az általa közölt fonetikai környezetnek azonban semmi köze sincs a bekövetkezett hangváltozáshoz.

Rédei egyebek közt az MSzFE-ben is közölt álláspontot fogalmazta meg egy hangtörténeti tanulmányában: „Il faut se garder de poser une évolution proto-ougrienne *-s- > hongrois -sz- sur la foi du mot *fészék* 'nid'. Nous sommes, en effet, en présence d'un changement *s- > *-ś- > hongr. -sz- survenu sous l'effet de l'entourage vocalique palatal, dans un dialecte du proto-ougrien” (Rédei 1972: 233, jegyzet).

„Rédeinek a *fészék* kapcsán előadott magyarázatáról időközben kiderült, hogy alaptalan, és fonetikailag másként, de teljesen autentikus módon magyarázható: »Zur Zeit der Auflösung der ugrischen Grundsprache lautete 'Nest, Vogelnest' infolge des Wandels *s > *ð etwa **peðz*, das sich im Ungarischen durch anlautendes *p > f zu **feðz* entwickelte. Und bei dieser Entwicklungsphase sind wir zu dem Schlüssel des Rätsels des Sibilanten in ung. *fészék* gelangen: → *s/fV*___ welcher Lautwandel eigentlich als eine Art partielle Assimilation der stridency nach aufzufassen ist (ð ist [-strident], *s* und *f* sind dagegen [+strident]) und so ist eine ungarische Form **fesz* zustande gekommen, dessen *s* wegen eines stellungsbedingten Wandels als vollkommen regelmäßig anzusehen ist und aus der die gegenwärtige Form *fészék* durch Anknüpfung des Ableitungssuffixes *k* (< **kkz*)⁷ an den Stamm und durch die Dehnung des Vokals in erster Silbe erzeugt ist« (Honti 1983: 115; még vö. UEW 1: 375). Erre a hangváltozásra csak ezt az egy magyar adatot ismertük eme tanulmányom megjelenésekor, de három analóg motor–tajgi–karagasz etimológia megerősíti e kivételesnek tűnő hangváltozás szabályszerűségét, amely etimológiák, igaz, nem pontosan ilyen eredményt mutatnak (Helimskij 1987). A *fészék* szóban a hangtani környezetből fakadó részleges asszimilációként bekövetkezett FU *-s- > Ug *-ð-

⁷ Ugor kori eseményről lévén szó, helyesen így kell lennie: **kz*.

> ma. -sz- változással még *ezüst* és *vész* szavunkban is számolhatunk, ezekről l. 51. Az alapnyelvi szibilánsok képviselőiről” (Honti 2017: 40–41).

Az *ezüst* z-je hasonló változássoron át született meg: „megkockáztatom, hogy a finnugor alapnyelvben lehetett **äsš-waškø* hangalakú, ’valamilyen világos színű fém’ jelentésű összetétel is. Ez a rekonstruktum a permi szók (zürj. *ez-ış* ~ votj. *az-veš*, zürj. *oz-ış* ~ votj. *uz-veš*) kifogástalan előzménye lehet, de a vogul (*òǵʹtβəs*, *aʹtβš*, *ātβâs*) szó megengedné a FU **ätš-waškø* formát is, míg a magyar (*ezüst*) csak ezt az utóbbit az általános hangtörténeti tendenciákra gondolva. Mégis az **äsš-waškø* alakot tartom nagyon valószínűnek, főleg a permi adatok miatt. E rekonstruktum esetén a magyar szó z-je a *fészék sz*-éhez hasonlóan értelmezhető (l. 7. *izzik*): az ugor alapnyelvben FU **äsš-waškø* > Ug **äðš-waškø* változásnak kellett történnie, majd az ősmagyarban az összetétel második tagjának *š*-e a képzési hely tekintetében részlegesen magához hasonította a **ð*-t: Ug **äðš-waškø* > ősma. **äsš-wašø*, és ebből formálódhatott szórványos **-s*- > **-z*- zöngésüléssel szavunk mai alakja. Ezen alapnyelvi szónak az egyes elemei az utódnyelvekben (a permi-ben, a vogulban és a magyarban) elhomályosultak, és ezért nem várt hangváltozásokat is elszenvedhettek” (Honti 2017: 94).

Egy orosz kutatónak, Napolskichnak a permi nyelvek ’ezüst’ és ’ón, cin’ jelentésű szavairól írott cikke (Napolskich 2010) sajnálatos módon elkerülte a figyelmemet, amikor a 2017-ben megjelent könyvemben dolgoztam. Ebben azt a lehetőséget villantja föl, hogy a permi és a magyar adatok előtagja (FU?) **ōš* alapalakra vezethető vissza (2010: 456–457), amely szónak ’weiß’ lehetett a jelentése. Az **ō* természetesen nonszensz mind a permi, mind a magyar szempontjából, az **š*-re pedig a magyar *sz* miatt van szüksége, hiszen az depalatalizálódott **s*-szé (= ma. *sz*). Az ötlet alapja szemantikai szempontból racionális, de egyébként minden tekintetben elfelejthetők e szerző etimológiai fejtegetései (nem először, vö. pl. Widmer 2002). A vogul szót aligha lehet a permiéktől és a magyartól elválasztani, kétségtelenül első szótagi palatális magánhangzóval kell számolni, a mássalhangzó bizonyosan **s* volt, ebből magyarázható mind a permi *z*, mond a vogul *t*, a magyar *z*-re pedig ld. az előző bekezdésben előadottat. Így alapalakul csak FU **äsš* vagy **esš* ’weiß, grau’ jöhet szóba (az első szótagi magánhangzót illetően vö. Itkonen 1954: 278, 306, Lytkin 1964: 159).⁸ Mind az U/FU **ä*, mind az **e* esetében vannak *ō*-t tartalmazó magyar képviselők, bár jóval ritkábban, mint *e*-t tartalmazók (ld. Csúcs et al. 1991: 16, 21). Nagyon valószínűnek

⁸ Az itt tárgyalt permi szavakra sem Itkonen (1954), sem Lytkin (1964) permi hangtörténeti munkájában nem bukkantam rá.

gondolom, hogy az *ősz* 'weiß, grau' magánhangzójának alakulásában az *ősz* 'Herbst' főnévnek szerepe lehetett, lévén mindkettő az idő múlására impliciten utaló szó. Így bővült a rekonstruált finnugor alapnyelvi szóképzlet egy valószínű taggal, amelynek ma. *ősz* 'weiß, grau' tagját etimológiai szótáraink (TESz 3: 42ab, EWUng 2: 1089a) ismeretlen eredetüként könyvelték el.

3.4. A ma. *fészék* szó előzményében „Ug **peðš* > korai ősma. **φeðš* > kései ősma. **fedš* > ma. *fészë-k*” hangváltozások történtek (Honti 1983: 113–117, 2013a: 24). Egyes kollégák kifogásolták részben a **ð* feltevését az ugor alapnyelvre, részben azzal nem értettek egyet, hogy az Ug **ð* > ősma. **h* (> ma. *∅*) hangváltozás lehetséges volna.

Valamikor Kálmán Béla erős kétséget fogalmazott meg az ugor kori **ð*-val kapcsolatban is, szerintem azonban vele ellentétben „A *ð* ... egyáltalán nem volt a »rendszerbe nem illő«, »a rendszerből kirívó« hang, amely »már a bomlás csíráját hordozta magában« (Kálmán MNy. LXI, 390, 391),⁹ mégpedig azért nem, mert volt a mássalhangzó-rendszerben *t* (< finnugor *t*) és *s* (< finnugor *s*), illetve *k* ~ *γ*, *p* ~ *w* mellé a *t* ~ *ð* nagyonis illet” (Honti 1972: 24).

Vértes Edit hozzászólt az általam előadott magyarázathoz. Egy hosszabb idézetben kell kommentálnom két állítását. „Egy cikkében Vértes Edit a ma. *fészék* hangtani magyarázatára is kitér: »A minden uráli nyelvből adatolt *fészék* rekonstrukciójában szereplő **-s*-ből sem a magyar *-sz-*, sem a vogul *-t'* nem származtatható. A négy modern etimológiai szótár közül csak az UEW. tér ki a magyar problémájára; indokolása, hogy az *sz* a várható *∅* helyett az *f* részleges asszimiláló hatásának tulajdonítható, nem meggyőző, hiszen a FU *s*-ből az ugor korban *ð*-nak kellett keletkeznie, s ebből az ősmagyarban a *p* > *f* fejlődés lezajlása után – melyről nem tudjuk, hogy megelőzte vagy követte a *ð* > *∅* változást – miért asszimilálódott volna *sz*? Az állítás analógiával nem támasztható alá. A várható vogul *t* helyett a megfelelő palatalizált hangra sehol sincs magyarázat. Aligha tulajdonítható ez az első szótag *i*-jének, mert a vogulban az *-it-* hangkapcsolat nem ritkaság... vö. még *kit* 'kettő', *pit* 'fekete', *tit* 'fa töve, torkolat'... de l. a *t'*-t a *víz* vogul megfelelőjében« (Vértes 1994: 454). Erre három pontban is reagálnom kell: (1) A *fészék sz*-ének általam adott magyarázata **s* > **ð* változással számol, a **ð* > **s* (= *sz*) változásra pedig plauzibilis fonetikai okot mutattam be, ti. a *φ*-/*f*- ún. érdes (strident) képzésű mássalhangzó, szemben a nem érdes képzésű *-ð*-val, amely a szókezdő mássalhangzó hatására részlegesen asszimilálódva vált az ugyancsak

⁹ Kálmán 1965: 390, 391.

érdes képzésű *-s-* (= *sz*) szibilánssá. Noha az ugor hangtörténet csak hiányosan van kidolgozva, azt azonban teljes bizonyossággal tudjuk, hogy az $*s \times *š > *s > *ð$ és a vele szinte szinkron $*ś > *s$ változás ugor kori hangtörténeti esemény volt, míg a $*ð > *h > \emptyset$ és a $*p- > *φ- > f-$ ősmagyar kori. A lényeg, hogy az $*φ-/*f-$ és a $*ð$ egyidejűleg léteztek az ősmagyar kezdetén, vagyis megvolt a részleges asszimiláció feltétele, és tudott dolog, ha egy változás feltétele fennáll, akkor vagy bekövetkezik a változás, vagy nem...¹⁰ (2) A vogul *So pit* 'fekete' szűk nyelvjárási elterjedtségű, nyilván kései osztják eredetű folklórszó (DEWOS 1136, M-WWb 444a, K-WWb 663a). (3) A *víz* vogul megfelelőjének *t'*-jét sem magyarázza az MSzFE (3: 696), a TESz (3: 1166–1167), az UEW (1: 570) és az EWUng (2: 1648) sem, mert triviális dologról van szó. Az *i* melletti $t > t'$ változást igazolja a Vértes által is említett '2' számnév tadvai alakja, amelyről a jelek szerint nem tudott: KU P *So kit* 'két' ~ TJ *kit'* 'id.', KU P *kitəγ*, *So kitiy* ~ TJ *kitəw* 'mindkettő' (pl. MSzFE 2: 360); ilyen vált(ak)ozást mutató megfelelések nem ritkák a vogulban, elég csak belepillogni a vogul szótárakba, hogy erről meggyőződhesen a kétkedő. Ráadásul Helimszikij (1987) idézett analógiája bizony analógia, ha nem is a magyarból... Persze ennek ellenére a teljesség kedvéért valóban érdemes lett volna szólni erről a szórványos hangváltozásról is legalább az MSzFE-ben és az UEW-ben, elvégre nem mindenkitől várható el a vogul nyelv ismerete (sem). Még vö. 25. *ezüst*.

Egyébként az ősosztják $*ðVsz > osztják *sVsz$ változást már Vértes megállapította: »Ha a finnugor, ill. uráli $*ś, *s, *š$ hármasság helyett az uráli és finnugor $*ð, *s$ (? $*ś$) kettősséget fogadjuk el, akkor eddigi szibilánst tartalmazó etimológiai összeállításaink változatlanul helyesek maradnak, csak a rekonstruált alakokat kell revideálnunk. Részletesebben: a finn-permi, finnvolgai vagy az ezeknél későbbi alapnyelvekre készített rekonstrukciók (permi, volgai, finnségi, őslapp stb.) teljesen változatlanok maradnak; az ugor, a finnugor és az uráli rekonstrukcióba az $*s$ és az $*š$ helyére $*ð$, s esetleg még a fgr., uráli $*ś$ helyére $*s$ kerül. Az etimológiai összeállítások változatlansága mellett a helyenként szükséges magyarázatok módosulhatnak: pl. *aszik*, nem ugor $*sššš$ - alapelakból származtatható (ahol az *s* semmi esetre sem rekonstruálható ugor korinak, csakis finnugornak), hanem $*ðššš$ - ugor alakból; a szókezdő osztják *s-* pedig, a hangszabályszerűen várható *l-, t-, i-* helyett annak tudható be, hogy a szóközépi $*-s-$ asszimiláló hatására a $*ð$ -ből, a szo-

¹⁰ Ennek remek példája, hogy míg a $ðV(C(V))s$ szekvencia $sV(C(V))s$ hangsorrá lett az osztjákban, a magyarban viszont $\emptyset V(C(V))s$ látható, pl. Ug $*ðššš$ - 'trocknen' > osztj. V *sāsa-* ~ *sos-* ~ ma. *asz-ik*, Ug $*ðššš$ 'Herbst' > osztj. V *sōšas* ~ ma. *ősz*.

kástól eltérő módon, a szibiláns elem őrződött meg az ősosztjában, és így a további fejlődése az **s* folytatóiéval esett egybe. Hasonló módon az *ősz* és finnugor megfelelőinek előzménye így nem **sükeše* (CompGrUr. 414)¹¹ lehetett, hanem talán **ðškššš*, vagy még inkább **ðšksš*, ahol az osztják szókezdő *s*- az előzőéhez hasonló módon magyarázható, a mordvin *s ~ ś* esetleg lehetséges magyarázatát l. fent 316–8. lapon« (Vértes 1970: 319). Ez pontosan megegyezik az általam is javasolt, az ősosztjában az első és második szótag határán lévő *s* előtti **ð*- > *s*- változással (Honti 1983: 115–117, l. 7. *izzik*), a lényeges különbség kettőnk felfogása között abban van, hogy Vértes, amint az idézetből egyértelműen kiviláglik, az uráli–finnugor alapnyelvi **s*, **ś* és **š* helyett „uráli és finnugor **ð*, **s* (?**ś*) kettősséget” tett fel, ahol a **ð* az **s* és az **š* helyett állna, míg a hagyományos **ś* helyét nála az **s* foglalná el, de hogy a zárójeles „?**ś*” mi fán terem, nem derül ki. Miként arra sem adott r a c i o n á l i s magyarázatot (dolgozatának általa hivatkozott 316–318. oldalán), miként értelmezendő az a meglehetősen sok uráli és finnugor kori lexéma, amelyekben a kezdetektől fogva **ś*-szel számolnak a szakemberek. Ilyen pl. az U **paśš* (**paškš*) 'Loch, Öffnung, Spalt, Riß' (UEW 1: 357), a FU **keśš*- 'reißen' (UEW 1: 151), és az éppen általa is emlegetett FU **sikše* (**sükkše*) 'Herbst' (UEW 1: 443) is" (Honti 2017: 172–173).

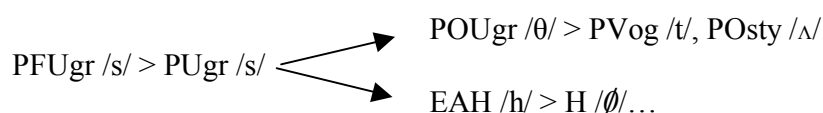
Rédei (1972: 233–234) szerint „POu/PFOu **s*, **š* > proto-ougrien **ð* (> hongrois \emptyset)...”, és Sammallahti is így vélekedhetett, vö. FU „**sükkši* > **θüksi* > *ősz*” (Sammallahti 1988: 517, 518), eltekintve attól a nyilvánvaló hibától, hogy Sammallahti a FU alapalakot mindkét helyen **sükkši* formában közölte a helyes **sükkši* helyett.

Katz (1973: 283) is tagadta, hogy a feltett hangváltozás megvalósulhatott volna, szerinte ugyanis: „egy **ð* > **h* (> \emptyset a magyarban) valószínűtlen” (ld. Honti 1979a: 203, ugyanígy Honti 1979b: 7).

Az uráli/finnugor alapnyelvi szibilánsoknak (**s*, **ś*, **š*) az ugor alapnyelvben bekövetkezett változását Róna-Tas egészen radikális módon utasította el: „PUgr /s/ disappeared through EAH /h/ to \emptyset /: PUgr **säppə* > EAH **häppə* > H *epe* 'bile', but PUgr /ś/ changed to /s/ in EAH after the change of PUgr /s/ to /h/” (RTA 2011b: 1095). „In word-initial position PFUgr /s/ was preserved in PUgr, becoming voiceless interdental /θ/¹² in POUgr, and disappearing in H in 29 cases (21 PFUgr + 8 PUgr). For general phonological reasons I have to suppose that PUgr had /s/ and not /θ/. /s/ changes frequently to /h/, while this is not the case with /θ/.

¹¹ Collinder 1960: 414.

¹² = *ð*.

PFUgr **särz* > PUgr **särz* (> POUgr **θērz* > PVog **tār*, POsty **ʌer*) > EAH **härz* > H *ér* 'vein, artery'" (RTA 2011b: 1027, ld. még 1015; ld. még Honti 2017: 169).

Róna-Tas ekképpen magyarázta *fészék* szavunk hangalakját: „PUgr had /s/ in intervocalic position, which was preserved only under special conditions: PFUgr > PUgr **pesz* > EAH **φesz* > H *fészék* 'nest' under the influence of the spirant /φ/" (RTA 2011b: 1095), itt azonban a tényleges változási sor így nézett ki, amit már korábban is előadtam: U **pesä* > Ug **peðš* > ma. **φeðš* > **φesz* > **fesz* > *fészé-k* (vö. Honti 1983: 113–117, 2013a: 23–24, ld. még 2017: 169).

„A Róna-Tas által előadott magyarázatot három érveléssel is elháríthatom. (1) Az uráli/finnugor alapnyelvi szibilánsok módosulásának két első szakasza (az **s* × **š* > **s* > **θ* és az **ś* > **s*) teljes bizonyossággal egységes ugor kori változásnak látszik, amelyet Helimcskij (1982: 119, 123–125) és Salminen (2002: 49) vélekedésével ellentétben nem értelmezhetünk korábbi, a hasonló összamojéd változással térben és időben közös, egymással összefüggő hangtörténeti fejlődésként (vö. Honti 2014: 220–221). (2) Az U/FU **s* > Ug **θ* > O Ug **θ* (> vog. **t* ~ osztj. **ʌ*) ~ ősma. **h* (> ma. ∅) változás mellett Róna-Tas szerint az ősma. **pVs* szekvencia kivételként megőrizte volna a szibilánszt, ha speciális feltételként ez a hangszekvencia értendő, de ennek nincsen fonetikai motivációja. (3) Az *ezüst* is kétségtelenül az én magyarázatomat igazolja" (Honti 2017: 169); az *ezüst*-ről ld. alább.

Való igaz, hogy az „*s* > *h*” gyakori változás, a „*θ* > *h*” pedig nem. A sok nyelv leggyakoribb változásait, „frekvenciáiát” számba vevő Szerebrennyikov (1974: 93) is csak egy esetet, éppen a feltételezett „Ug **θ* > ősma. *h* > ma. ∅”-t említhette meg. El kell fogadnunk, hogy nagyon ritka változásról lehet szó, de a déli lappban és a perzsában, továbbá egyéb délnyugati iráni nyelvekben bizony bekövetkezett (ld. alább).

A lapp is igazolja a „*θ* > *h*” változás lehetőségét, ott ugyanis egyes nyelvjárások régi skandináv jövevényszavaiban található a *p* helyett *h*. „... the initial *d*- or *t*- versus *h*- in words such as Kola *tam'bâ*, Skolt Lapp – Arjeplog *dab'bâ*, etc. Arvidsjaur *hab'bâ* ... 'the marrow-bone above the reindeer's knee

(radius and ulna)ʹ... (Finnish *tymä*).¹³ In Southern Lapp it has probably passed to *h*- through a voiceless dental spirant, cf. *huwrə*- 'thunder'... < ON *þór(r)*, whereas in the northern and eastern dialects, as also in Finnish, the spirant has coincided with the original dental stop" (Bergsland 1967: 43, még vö. Collinder 1960: 61–62). „In the 14th century *þ* became Norwegian *t*-, and no doubt Southern Lapp *h*-..." (Bergsland 1962: 39). Az iráni nyelvekben is több alkalommal van adatolva a „*ð* > *h*” változás (ld. Oranszkij 1979: 99–101).

Továbbá: „A finn nyelvjárási »*ðð* ~ *ð* > keleti *ht* ~ *t* (*ðð* ~ *ð* > nyugati *tt* ~ *t*)« változás (Rapola 1966: 190 kk.) azt mutatja, hogy a »*ð* > *h*« változás a finnben is, még ha korlátozottan is, de mégis csak adatolva van! Lényegében ezt erősíti meg az, hogy a korai ősfinn **tr* hangkapcsolat zárhangja gyengefokú változatának a nyugati nyelvjárásterületen *h* képviselője van, keleten viszont megmaradt a *tr*; tehát **tr* > **ðr*/**ðr* > nyugati *hr* ~ keleti *tr* (Rapola 1965: 138, 1966: 216–218), pl. *kehrä* ~ *ke|tr
| |* 'orsó, korong' (SKES 1: 176b, SSA 1: 336b), *ohra* ~ *otr*a 'árpa' (SKES 2: 420a, SSA 2: 259b)” (Honti 2017: 174).

Mindebből az következik, hogy az „Ug. **ð* > ősma. **h* > ma. \emptyset ” változás nem vethető el, sőt, bizonyosságnak tekintendő, vagyis Ug **ð*-val számolnunk kell, és ennek a magyarban nyilvánvalóan közbülső **h* fokon keresztül \emptyset lett a folytatója. Ezen ugor kori hangváltozást illetően ld. még Honti 1979b: 7, 1999: 124–134, vö. továbbá Honti 2017: 173).

A ma. *ezüst* „finnugor alapnyelvi előzményeként az **äsš-waškø* alakot tartom nagyon valószínűnek. Az ugor alapnyelvben FU **äsš-waškø* > Ug **äðš-waškø* változásnak kellett történnie, majd az ősmagyarban az összetétel második tagjának *s*-e a képzési hely tekintetében részlegesen magához hasonította a *ð*-t, vagyis: Ug **äðš-waškø* > ősma. **äsš-waškø*, és ebből formálódhatott szavunk mai hangalakja” (Honti 2017: 169).

„Frissiben fedeztem föl, hogy van még egy, harmadik szavunk is, amely a feltehető **ð* nem érdes réshangnak érdes réshang közelségében ugyancsak érdes réshanggá való változását igazolja. Ez pedig a *veszik*, *vész* 'umkom-

¹³ Az SSA (3: 346ab) a finn *tymä* családjába vonta kérdőjellel az osztj. V *ejəm* stb., vog. So *ēləm* stb., ma. *enyv* 'Leim' (így UEW 2: 835) szavakat is. Ez az egyeztetés a mérvadó források közt utoljára Bárczinál (SzófSz 65a) látható, a FUV¹, a FUV² és a SKES (5: 1452ab) meg sem említette, az UEW pedig elutasította az eltérő szókezdetek miatt, ld. U **ðimä* (**ðümä*) 'Leim' (UEW 1: 66), Ug **äðš-mš* (**äðmš*) 'Leim' (UEW 2: 835). Az SSA magyarázata: „Vog ostj ja unk sanat kuuluvat yhteen ja ne palautuvat asuun **äðmš* t. **iðmš*; tähän yhteyteen ne kuuluvat siinä tapauksessa, että sanan alussa on tapahtunut metateesi”; ez nagyonis reális feltevésnek látszik, elfogadható tehát ez a magyarázat.

men, sich verlieren', *vész* 'Not, Unglück', *veszekszik* 'zanken', *veszély* 'Gefahr' szócsaládunk, amelynek kérdőjeles rokonaként a votj. *vez-* 'sich entfernen, sich aus dem Staube machen' szót tartja számon a szakirodalom, és amely magyar–votják szópár FU **wäs-* 'verschwinden, verlorengehen' alapalakból vezethető le (UEW 1: 566). Ezen egyeztetés Bereczkitől származik, aki csak azt állapította meg, hogy »... jelentéstani szempontból sincs nehézsége a magyar és a votják ige összetartozásának« (Bereczki 1964: 385). A hangtani megfelelés az akkori hangtörténeti ismeretek fényében azonban szabálytalannak tűnt, amelyre első modern etimológiai szótárunk hívta fel a figyelmet, és próbálta magyarázni: »Az egyeztetés csak akkor fogadható el, ha a magyar *-sz-* – a rákövetkező palatális magánhangzó hatására bekövetkezett jésülés eredményeként – fgr. **-s-* ugor (nyelvjárási) vagy korai ősmagy. **-ś-* > ősmagy. **-sz-* fejlődési sor végső állomásának tekinthető. Ugyanilyen fejlődési sort teszünk fel *fészék* szavunkban...« (MSzFE 3: 688). Hasonlóan ítélte meg ezen etimológiát a TESz (3: 1126b) is. Az EWUng (1626a–1628b) pedig lényegében elutasította az egyeztetést. Az UEW (1: 566) az MSzFE-hez hasonlóan vélekedik, sőt a magyar szibiláns sorsát illetően a ma. *fészék* szóra hivatkozik, és az olvasót az U **pesä* 'Nest' szóhoz utasítja (UEW 1: 375) meglehetősen következtelen módon, hiszen ott már az általam közölt megoldás olvasható. E három magyar szó (*ezüst*, *fészék*, *vész*) nemcsak egyértelműen igazolja az általam feltett érdehangúsodást, hanem a **ð* zöngéség tekintetében is igazodhatott a hangváltozást indukáló érdes mássalhangzóhoz, tehát egyrészt: (**pVs* >) **φVð*¹⁴ > **φVs* > **fVs* (*fészék*), másrészt: **wVð* > **wVs* > **vVz* (*ezüst*, **vezš* > **veszš* > *vész*). A *vész* esetében eredetileg tehát **vezš*-nek kellett lennie az előzménynek, de nyilván a (UEW 1: 569: FU **wetä-* 'führen, leiten, ziehen' >) *vez-et* igével való homonímiát elkerülendő **vezš* jött létre» (Honti 2017: 169–170).

Amikor a *fészék sz-*ének magyarázatát megfogalmaztam, sajnálattal kellett megállapítanom, hogy az „Ug **ð* > ma. *sz*” változásra csak ez az egy adat van. Erre a(z akkori) tényre Helimskij (1987: 58) is utalt, Kotliarov (2009: 233) és Róna-Tas (2011b: 1027) ugyancsak. Mivel immáron három magyar szóban is ezzel kell számolnunk, ez a statisztikai jellegű érv elesik.

„Helimskij az általam a *fészék sz-*ére adott **φVð* > **φVs* magyarázathoz (Honti 1983: 115–117, l. 7. *izzik*) fűzött kommentárban párhuzamként közölte, hogy három motor-taigi-karagasz szóban a várható **pVs* > **hVs* helyett **pVs* > **bVs* változás történt (Helimskij 1987: 58–59). Ezeket és a más szóbeljei mássalhangzót tartalmazó példákat (Helimskij 1987: 58) összevetvén

¹⁴ A **p-* > **φ-* > **f-* hangváltozáshoz vö. Honti 2013a: 4, 3. jegyzet.

arra gyanakszom, hogy e déli szamojéd csoportban a zöngétlen *-s-* disszimilációs hatására következett be a *p- > b-* zöngésülés a **pVs* hangkapcsolatban. A nagyon gyér nyelvi anyag miatt nem sikerült ellenőriznem, vajon ugyanez érvényesült-e a **kVs* és a **tVs* szekvenciákban is” (Honti 2017: 171).

Hasonlónak tűnhet első pillantásra a ma. *fal* ~ finn *pato* (< FU **paδz*; UEW 1: 347) viszonya, ennek a szóbelseji mássalhangzója a finnugor alapnyelv idején ugyanis a hagyományos rekonstrukció szerint **δ* (a **ð* zöngés párja) volt (Honti 1983: 118), ennek folytatójában azonban története során nem lehetett ősma. **paδz* szekvencia, mivel (1) az UF/U **p- >* ősma. **φ-* hangváltozást megelőzte volna az „U/FU **δ >* Ug **l’*” változás, vö. a hagyományos felfogás szerint: „FU **paδz >* Ug **palz’*”, (2) igyekeztem bebizonyítani, hogy az uráli–finnugor alapnyelvben nem lehetett **δ* (és **ð*), helyette **λ*-nek (és **λ’*-nek) kellett lennie, vagyis a ma. *fal* finnugor kori előzménye **paλz* volt.

Irodalom

- Ahlfqvist, August 1880: Über die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. Forschungen auf dem Gebiete der uralaltaischen Sprachen. Dritter Theil. Finnische Literaturgesellschaft, Helsinki.
- Ahlfqvist, August 1894: Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer Grammatik. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 7.
- Anderson, Nikolai 1893: Wandlungen der anlautenden dentalen spirans im ostjakischen. Ein Beitrag zur ugrofinnischen Lautlehre. Mémoires de l’Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VIIe série. Tome XL, N° 2 et dernier. Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, St.-Petersbourg.
- Bakró-Nagy Marianne 2001: A hangtani rekonstrukció valószínűsége. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.), Budapesti Uráli Műhely II. Szófejtő Műhely. 1999. szeptember 8–10. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 15–24.
- Bárczi Géza 1941: Magyar szófejtő szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. = SzófSz.
- Bergsland, Knut 1962: The Lapp Dialects South of Lappland. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 125: 27–39.

- Bergsland, Knut 1967: Lapp Dialectal Groups and Problems of History. In: Hoff, Ingeborg (ed.), Lapps and Norsemen in Olden Times. Universitetsforlaget, Bergen. 32–53.
- Bereczki Gábor 1964: Etimológiai megjegyzések. Nyelvtudományi Közlemények 66: 385–388.
- Budenz József 1873–1881: Magyar–ugor összehasonlító szótár. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = MUSz.
- Budenz József 1879: Nikolai Anderson: Studien zur vergleichung der ugrofinnischen und indogermanischen sprachen. Nyelvtudományi Közlemények 15: 309–324.
- Castrén, M. Alexander 1858/1969: Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnis. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. Zweite verbesserte Auflage. Nordische Reisen und Forschungen 6. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg. 1858. / Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik, Leipzig. 1969.
- Collinder, Björn 1955: Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksell, Stockholm. = FUV¹.
- Collinder, Björn 1960: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksells, Stockholm.
- Collinder, Björn 1977: Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages. Second Revised Edition. Helmut Buske Verlag, Hamburg. = FUV².
- Csepregi Márta 2014: Az obi-ugrisztika egyik rejtélye. Folia Uralica Debreceniensia 21: 13–23.
- Csúcs, Sándor – Honti, László – Salánki, Zsuzsa – Varga Judit 1991: Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Linguistica, Series B, Documenta, 1. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- DEWOS = Steinitz 1966–1993.
- FUV¹ = Collinder 1955.
- FUV² = Collinder 1977.
- Genetz, Arvid 1896: Suomalais-ugrilainen *ä* ensimmäisen ja toisen tavuun vokaalien välissä. Suomi 3/13: 3–12.
- Helimskij, Je. A. 1982: Е. А. Хелимский, Древнейшие венгерско–самодийские языковые параллели (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Наука, Москва.
- Helimskij, Je. A. 1987: Е. А. Хелимский, Правило Хонти для венг. *fészek* и его аналог в маторско–тайгйско–карагасском языке. Советское финно-угроведение 23: 57–60.

- Helimzkij, Je. A. 2000: E. A. Хелимский, Правило Хонти для венг. *fészek* и его аналог в маторско–тайгийско–карагасском языке. In: Хелимский, Е. А. Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи. Языки русской культуры, Москва. 218–220.
- Honti László 1972: Észrevételek a finnugor alapnyelvi szibilánsok és affrikáták képviselőeiről. Nyelvtudományi Közlemények 74: 3–26.
- Honti László 1979a: Az ugor nyelvek jellemző vonásai (Észrevételek az ugor egység kérdéséhez). Nyelvtudományi Közlemények 81: 225–245.
- Honti, László 1979b: Characteristic Features of Ugric Languages (Observations on the Question of Ugric Unity). Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 29: 1–26.
- Honti, László 1981: Zur Frage nach der Herausbildung der ostostjakischen Mundarten im Lichte der Lautgeschichte. Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 31: 87–106.
- Honti, László 1983: Zur ugrischen Lautgeschichte (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen). Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 33: 113–122.
- Honti László 1986: A vogul *s* és *š* U/FU alapnyelvi szibiláns előzményei. Nyelvtudományi Közlemények 88: 258–263.
- Honti László 1992: Adalék a magyar *l* ~ finn *t* megfelelésének és alapnyelvi előzményének magyarázatához. In: Deréky Pál – Riese, Timothy – Sz. Bakró-Nagy Marianne – Hajdú Péter (szerk.), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag – Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien – MTA Nyelvtudományi Intézet, Wien – Budapest. 209–213.
- Honti László 1999: Az obi-ugor konsonantizmus története. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 9. JATE, Szeged.
- Honti, László 2001: Ung. *tó* 'See' ~ fi. *suo* 'Morast', ung. *toll* ~ fi. *sulka* 'Feder' (Ein Beitrag zum Konsonantismus der U/FU Grundsprache). Linguistica Uralica 37: 241–244.
- Honti László 2004: „The missing link”, avagy rokon-e a magyar *toll* és a finn *sulka*? In: Mészáros Edit – Szeverényi Sándor – Wagner-Nagy Beáta (szerk.), Mikola-konferencia 2002. SzTE Finnugor Tanszék, Szeged. 75–84.
- Honti László 2012: Hangtörténeti és szemantikai megfelelés az uralisztikai etimológiai kutatásban. Nyelvtudományi Közlemények 108: 43–60.
- Honti, László 2013a: Comments on Uralic Phonology. Acta Linguistica Hungarica 60: 1–68.

- Honti László 2013b: „The missing link”, avagy rokon-e a magyar *toll* és a finn *sulka*? In: Fóris Ágota (szerk.), Magyar nyelvtörténeti tanulmányok. Károli Könyvek. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest. 139–151.
- Honti László 2014: Elnöki zárászó – Nyelvtörténet szekció. In: Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.), Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. MTA Bölcsészettudományi Központ, Budapest. 219–222.
- Honti László 2015: Ernst Kausen nyelvcsaládkönyveiről. Die indogermanischen Sprachen. Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2012. Die Sprachen der Welt. Teil I: Europa und Asien. Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2013. Die Sprachen der Welt. Teil II: Afrika – Indopazifik – Australien – Amerika. Helmut Buske Verlag, Hamburg. 2014. Nyelvtudományi Közlemények 111: 480–495.
- Honti László 2016: Uráli etimológiai és hangtörténeti jegyzetek. Nyelvtudományi Közlemények 112: 7–75.
- Honti László 2017: A magyar és a nyugati ótörök szóképzési kapcsolatairól. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 196. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Itkonen, Erkki 1954: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. Finnisch-Ugrische Forschungen 31: 149–345.
- Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. 1975: Suomen kielen etymologinen sanakirja V. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII/5. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = SKES 5.
- Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (szerk.) 1992: Suomen sanojen alkuperä 1. A–K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen Julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 1.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. Journal de la Société Finno-Ougrienne 77: 219–274.
- Kálmán Béla 1965: A magyar mássalhangzó-rendszer kialakulása. Magyar Nyelv 61: 385–398.
- Kannisto, Artturi – Eiras, Vuokko – Moisio, Arto 2013: Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt und geordnet von A. K., bearbeitet von V. E., herausgegeben von A. M. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Kotimaisten Kielten Keskuksen Julkaisuja 173. Société Finno-Ougrienne – Kotimaisten Kielten Keskus, Helsinki. = K-WWb.

- Karjalainen, K. F. 1905: Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 23.
- Karjalainen, K. F. – Toivonen, Y. H. 1948: Ostjakisches Wörterbuch I–II. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae X. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.* = KT.
- Katz, Hartmut 1972: Zur Entwicklung der finnisch-ugrischen Affrikaten und Sibilanten im Ugrischen. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22: 141–153.
- Katz, Hartmut 1973: Noch einmal zur Entwicklung der finnisch-ugrischen Affrikaten und Sibilanten im Ugrischen. *Советское финно-угроведение* 9: 273–290.
- Keresztes, László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus. *Studia Uralo-Altaica* 27. JATE, Szeged.
- Kiparsky, Valentin 1966: Etymologie gestern und heute. *Kratylos* 11: 68–78. (Mikola 1976 alapján idézve.)
- Korhonen, Mikko 1990: Glottogenetik und Sprachgeschichte. In: Keresztes László – Maticsák Sándor (szerk.), *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. I A. Sessiones plenares.* Debrecen. 159–178.
- Kotliarov, Ivan 2009: Laws of Non-Indo-European Languages. *Studia Etymologica Cracoviensia* 14: 227–235.
- KT = Karjalainen – Toivonen 1948.
- Kulonen, Ulla-Maija (szerk.) 1995: Suomen sanojen alkuperä 2. L–P. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen Julkaisuja 62.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 2.
- Kulonen, Ulla-Maija (szerk.) 2000: Suomen sanojen alkuperä 3. R–Ö. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen Julkaisuja 62.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 3.
- K-WWb = Kannisto et al. 2013.
- Lakó György 1968: Proto Finno-Ugric Sources of the Hungarian Phonetic Stock. *Uralic and Altaic Series* 80. Akadémiai Kiadó, Budapest – Bloomington.
- Lytkin, V. I. 1964: В. И. Лыткин, Исторический вокализм пермских языков. Наука, Москва.
- Merlingen, Werand 1984: Laterale in altertümlichen Sprachen. In: Gschwantler, Otto – Rédei, Károly – Reichert, Hermann (Hrsg.), *Linguistica et Philologica. Gedenkschrift für Björn Collinder (1894–1984).* Braumüller, Wien. 331–337.

- Mikola Tibor 1976: Hangtan és jelentés az etimológiában. Nyelvtudományi Értekezések 89. Akadémiai Kiadó, Budapest. 209–212.
- Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest. = M-WWb.
- MUSz = Budenz 1873–1881.
- M-WWb = Munkácsi – Kálmán 1986.
- Napolskich, Vladimir 2010: Über die Herkunft der Benennungen 'Silber' und 'Blei/Zinn' in den permischen Sprachen. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 32–33: 447–460.
- Oranszkij, I. M. 1979: И. М. Оранский, Введение. In: В. С. Расторгуева (отв. ред.), Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. Наука, Москва. 10–128.
- Papp István 1968: Unkarin kielen historia. Tietolipas 54. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Papp István 2014: Magyar nyelvtörténet. Kézirat.
http://mnytud.arts.unideb.hu/ukh/papp_ukh.pdf. Debrecen.
- Rapola, Martti 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 197. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rapola, Martti 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rédei, Károly 1972: L'évolution en hongrois des mots à structure proto-ouralienne et finno-ougrienne $VC_s/_sV$ et $CVC_s/_sV$. Études Finno-Ougriennes 8: 231–236.
- Rédei Károly 1980: Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 82: 260–264.
- Rédei, Károly 1988a: Suomen *huuli*-sanán alkuperästä. Virittäjä 92:177–178.
- Rédei, Károly 1988b: Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
- Rédei Károly 1991a: Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 92: 83–111.
- Rédei, Károly 1991b: Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band III. Register. Zusammengestellt von Attila Dobó und Éva Fancsaly. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 3.
- Róna-Tas András 2017: Vítás magyar etimológiák. Válasz Honti Lászlónak. Nyelvtudományi Közlemények 113: 37–84.

- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011a: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 1: Introduction, Lexicon: »A–K«. *Turcologica* 84. X + 1–618 S. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 2011a.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád 2011b: West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 2: »L–Z«. Conclusions, Apparatus. *Turcologica* 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 2011b.
- RTA 2011a = Róna-Tas – Berta 2011a.
- RTA 2011b = Róna-Tas – Berta 2011b.
- Salminen, Tapani 2002: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies. In: A. E. Кибрик (ред.), Лингвистический беспредел. Сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой. Издательство Московского университета, Москва. 44–55.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages. In: Sinor, Denis (ed.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 478–554.
- Setälä, Emil 1896: A finn-ugor δ és $*\delta'$. *Nyelvtudományi Közlemények* 26: 377–437.
- SKES 1 = Toivonen 1955.
- SKES 2 = Toivonen et al. 1958.
- SKES 5 = Itkonen – Joki 1975.
- SSA 1 = Itkonen – Kulonen 1992.
- SSA 2 = Kulonen 1995.
- SSA 3 = Kulonen 2000.
- Steinitz, Wolfgang 1952/1980: Geschichte des finnisch-ugrischen Konsonantismus. *Separatum ex Actis Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis. Series B. Linguistica* 1. Stockholm. 1952. 15–39. In: Steinitz, Wolfgang, *Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie. Ostjakologische Arbeiten. Band IV. Akadémiai Kiadó – Akademie-Verlag – Mouton, Budapest – Berlin – Den Haag*. 1980. 117–141.
- Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin*. = DEWOS.
- Szerebrennyikov, B. A. 1974: Б. А. Серебренников, Вероятностные обоснования в компаративистике. Наука, Москва.
- SzófSz = Bárczi 1941.
- Toivonen, Y. H. 1955: Suomen kielen etymologinen sanakirja I. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII/1. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki*. = SKES 1.

- Toivonen, Y. H. – Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. 1958: Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII/2. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. = SKES 2.
- UEW 1 = Rédei 1988b.
- UEW 3 = Rédei 1991b.
- Verte, L. A. 1979: Л. А. Верте, Латеральные фонемы фонемы [l], [ʎ], [ʎ] в казымском диалекте хантыйского языка. In: В. М. Наделяев (отв. ред.), Фонетика сибирских языков (Сборник научных трудов). АН СССР, Новосибирск. 14–27.
- Verte, L. A. 1985: Л. А. Верте, Основные характеристики консонантной системы языка казымских ханты. Советское финно-угроведение 21: 38–46.
- Verte, L. A. 1986: Л. А. Верте, Ассимиляция согласных в языке казымских ханты. In: В. М. Наделяев (отв. ред.), Фонетика языков Сибири и сопредельных регионов. Наука, Новосибирск. 84–88.
- Verte, L. A. 1989: Л. А. Верте, Фонологическая трактовка консонантизма языка казымских ханты. In: Veenker, Wolfgang (Hrsg.), Viertes Internationales Symposium „Uralische Phonologie“ 4.–8. September 1989 in Hamburg. Thesen zu den Vorträgen und Referaten. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica 8. Societas Uralo-Altaica, Hamburg. 195–199.
- Verte, L. A. 1990: The Kazym-Hanty Noise Consonants. In: Г. В. Федюнова (отв. ред.), Материалы VI международного конгресса финно-угроведов. Том 2. Наука, Москва. 457–459.
- Vértés Edit 1970: Rekonstrukció és valószínűségszámítás. Nyelvtudományi Közlemények 72: 297–322.
- Vértés Edit 1994: Kikövetkeztetett alapnyelvi szibilánsaink problémáihoz. Magyar Nyelv 90: 453–455.
- Widmer, Paul 2002: Nugae uralo-tocharicae. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 24–25: 172–178.
- Zsirai Miklós 1937/1994: Finnugor rokonságunk. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. / Trezor Kiadó, Budapest.

About Certain Uralic Consonants

This paper was motivated by some statements concerning Uralic etymology and historical phonology, viz. the judgements on various consonants of the Uralic / Finno-Ugric protolanguage published in Róna-Tas – Berta 2011a, 2011b. The author's critical views have already been presented in a monograph (Honti 2017), however, due to the main topic of the book, the arguments regarding sound history were not fully specified there. Furthermore, several new findings have to be added to the detailed presentation. Criticizing some earlier theories, the paper describes the environments of sound changes regarding the non palatalized sibilants in the Ugric languages. With respect to the Proto-Uralic consonant system, the author discusses, on the one hand, the arguments of the deletion of $*\delta$ and $*\delta'$ and, on the other hand, acceptance of $*\lambda$ and $*\lambda'$. He also describes the sound change concerning the Proto-Uralic $*\vartheta$, resulting finally in $*h$ in Hungarian.

LÁSZLÓ HONTI